
Л. ДЕМИДОВА

професор кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, доцент

УДК 343.2

Безтілесна річ як предмет злочину

У статті розглядаються сучасні підходи до розуміння предмета злочину та обґрунтовується позиція щодо віднесення до нього безтілесної речі. Розглянуто еволюцію наукової думки про безтілесні речі та досвід зарубіжних країн. Виділено ознаки такого виду речі, як предмет злочину.

Ключові слова: предмет злочину, річ, тілесна річ, безтілесна річ, інформація.

Питання про предмет злочину, його зміст та ознаки є одним із ключових у науці кримінального права, якому протягом багатьох десятиліть приділяється значна увага, зокрема, такими вченими як П. П. Андрушко, П. С. Берзін, М. П. Бікмурзин, В. К. Глістин, М. Й. Коржанський, Є. В. Лащук, С. Я. Лихова, А. А. Музика, Б. С. Нікіфоров, О. В. Олійник, О. Е. Радутний, В. Я. Тацій. Проте дискусія навколо розуміння цього поняття продовжується. У першу чергу це обумовлено широким діапазоном авторських дефініцій предмета злочину, а також різним ставленням дослідників до розширення поня-

тійного апарату кримінального права з віднесенням до нього безтілесної речі як предмета злочину. Отже, метою цієї статті є розгляд наведених дискусійних питань з формулюванням авторської позиції щодо них.

Відсутність загальновизнаного визначення поняття предмета злочину демонструється, приміром, такими висловлюваннями: предмет злочину – це: 1) предмети (речі) матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов’язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину [1, с. 81; 2, с. 47]; 2) те, з приводу чого виникають відносини між людьми.

При цьому вчені визнають, що предмет суспільних відносин може бути предметом злочину за умови, якщо цінності, з приводу яких вони складаються, по-перше, зазнають злочинного впливу у процесі посягання, внаслідок чого кому-небудь заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди; по-друге, через це вони поставлені під кримінально-правову охорону [3, с. 134].

Інші науковці зазначають, що предметом злочину є: 3) той або інший предмет, явище та інші конкретні субстанції матеріального світу, з якими пов'язані і з приводу яких виникають певні відносини в суспільстві [4, с. 24]; 4) ті речі матеріального світу, впливаючи на які, суб'єкт заподіює шкоду об'єкту злочину [5, с. 44; 6, с. 56–58]; 5) конкретний матеріальний об'єкт, у якому відбиваються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного чи психічного впливу на який заподіюється суспільно небезпечна шкода у сфері цих відносин [7, с. 99; 8, с. 134].

Разом з тим у кримінально-правовій доктрині в основному переважає наведений перший підхід, який сформульований та обґрунтований професором В. Я. Тацієм: предмет злочину – це предмети (речі) матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину. Така позиція також відбивається й у схожій позиції: предмет злочину визнається факультативною ознакою його об'єкта, що знаходить свій вияв у матеріальних цінностях, які людина може сприймати органами чуття або фіксувати спеціальними технічними засобами і з приводу яких і (або) шляхом

безпосереднього впливу які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння [9, с. 109–110].

Однак наведеними трактуваннями означена проблема остаточно не вирішується. У сучасній науці кримінального права новелою є більш широке визначення його змісту ніж тільки як предмета матеріального світу. Дослідники при аналізі окремих складів злочинів або поняття «предмет злочину» висловлювали пропозицію розширити обсяг самого поняття шляхом включення до нього явищ матеріального світу неречового характеру (П. П. Андрушко, А. Г. Безверхов, П. С. Берзін, М. П. Бікмурзин, Є. В. Лащук, С. Я. Лихова, П. В. Олійник, М. М. Панов, О. Е. Радутний, О. Є. Спиридонова, А. В. Шульга, О. Ю. Якімов та ін.) [10, с. 35; 11, с. 160].

Узагальнення таких пропозицій дозволяє виділити три тенденції новітніх підходів до розуміння предмета злочину. По-перше, це віднесення до нього як речей та інтелектуальних цінностей, так і інших нематеріалізованих благ. По-друге, це речі й нематеріалізовані блага, сприйняті людиною або фіксовані спеціальними технічними засобами. Третій підхід досить широкий: предметом злочину визнаються не тільки матеріальні, а й інші блага, в яких виявляються суспільні відносини і, впливаючи на які, суб'єкт змінює їх [12, с. 3, 49]. У той же час таке трактування не вкладається в рамки традиційного визначення предмета злочину як речі матеріального світу, яка згідно з матеріалістичним світоглядом має лише тілесне вираження. Про це останнім часом усе частіше йдеться в наукових роботах правознавців [11, с. 111, 123].

На наше переконання, вирішення окресленої проблеми полягає не в розумінні поняття «предмет злочину», а в новому підході до з'ясування змісту поняття «річ» з урахуванням об'єктивно існуючих підстав для приєднання до нього речей тілесних і безтілесних, які мають певні ознаки.

Що стосується сучасного розуміння речі, то варто враховувати науково-технічні й технологічні зміни, що відбуваються і в Україні, й у всьому світі. Нині в інформаційному суспільстві з'являються об'єкти інтелектуальної власності й інша інформація, які теж мають грошове вираження. В основу більшості з них покладено суспільно корисну працю, бо вони корисні для людини, здатні задовольняти її потреби й можуть бути товаром. Саме з такими благами законодавець пов'язує деякі склади злочинів, наприклад, із комерційною чи банківською таємницею, якою є певна інформація, та ін. Такі види соціально значущих благ безтілесні, тому не завжди визнаються речами (у першу чергу на пострадянському просторі), тому що у філософському розумінні головною їх ознакою є тілесність. Цей підхід був сформований ще в часи побудови соціалізму при пануванні марксистсько-ленінського бачення виникнення й розвитку світу. Але в історії розвитку права мають місце й інші погляди на зміст поняття «річ».

У римському праві речі розглядалися як певні предмети матеріального світу, «доступні пануванню людини» [13, с. 89–90]. У джерелах римського права, у працях юристів того часу, що збереглися досьогодні, як указується у правовій науковій літературі, речі розгляда-

лися, принаймні, у трьох ракурсах: а) у найбільш загальному, широкому розумінні – все, що вбачається, існує в матеріальному оточенні; б) у вузькому – все, що може бути предметом правовідносин між особами; в) у найбільш вузькому – все, що вбачається предметом майнових прав, зокрема, речових і зобов'язальних. Визначення речі в римському праві класичного періоду охоплювало всі три тлумачення: річ як частина природи, доступна і корисна для людини; самих людей (рабів), дії людей; окремі права, якщо вони могли бути предметом майнових відносин [14, с. 75; 15, с. 130–131].

Викликає інтерес поділ римськими юристами речей на тілесні (*res corporals*) і безтілесні (*res incorporales*). До перших належали матеріальні об'єкти, що існували в навколишньому світі залежно від правових норм, у той же час до других – права, включаючи права на чужі речі (сервітут, узуфрукт тощо), й зобов'язальні права вимоги. Наприклад, у Дигестах Юстиніана (533 р.) Гай виділяв «безтілесні речі – ті, які не можуть бути відчутними» [16, с. 114]. Отже, безтілесні речі існували лише у відносинах між людьми, що регулювалися римським правом. Однак і тілесні, і безтілесні речі мали одну спільну властивість – були об'єктом майнового обороту [14, с. 77; 15, с. 136].

Ураховуючи наведену вище дефініцію речі, зазначимо специфіку змісту цього поняття. Річ є: а) частиною природи (навколишнього середовища) доступної і корисної для людей і б) об'єктом майнового обороту. Ці основні ознаки дозволяють виокремити з такого середовища все те, що може

бути суспільно корисне для людини або пристосоване для задоволення її потреб і що має здатність і призначення бути в майновому обороті. Не підтримуючи віднесення до безтілесних речей прав, підкреслимо, що прогресивним у римському праві є сам факт уведення в понятійний апарат права такого поняття, як «безтілесні речі».

Конструкція «безтілесна річ» має право на вживання, бо прикметник «безтілесна» віддзеркалює визначальну властивість іменника «річ», тобто нематеріальність останньої. Це підтверджується і у тлумачних словниках, де вказано, що слово «безтілесний» означає «який не має тіла, плоті; нематеріальний» [17], тобто безтілесність характеризується нематеріальністю як її типова властивість. Водночас безтілесна річ здатна до матеріалізації і сприймається людиною за допомогою її зовнішнього прояву. Такий нематеріальний феномен, здатний до матеріалізації, лише за допомогою набуття ним певної матеріальної форми – матеріальної «оболонки» набуває «тілесність». Отже, безтілесна річ як предмет злочину характеризується наявністю специфічного об'єднання нематеріальної сутності, що має соціальне значення, і матеріального прояву в об'єктивному світі.

Безтілесним речам, на нашу думку, притаманні такі ознаки: а) вартість, тобто грошове вираження. Їх цінність – у нематеріальному змісті; б) за походженням вони є результатом діяльності людини; в) здатність до перетворення на речі тілесні в результаті людської діяльності; г) здатність бути предметом правовідносин із уведенням у майновий оборот внаслідок соціальної потреби

в цьому. В основі названих нами речей лежить діяльність людини. Якщо ж річ як явище є результатом її діяльності, вона задовольняє потреби індивіда. При цьому не є важливою суспільна значимість такої діяльності – суспільна корисність чи суспільна небажаність. У такому випадку у речі може бути закладена діяльність людини не тільки суспільно корисна, а й будь-яка.

Важливо, що кримінальний закон у багатьох випадках пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину з приводу саме нематеріальної сутності (змістом) безтілесної речі (причому, з відомостями, що становлять державну таємницю, при шпигунстві (ч. 1 ст. 114 КК), державній зраді у формі шпигунства (ч. 1 ст. 111 КК), розголошенні таких відомостей (ст. 328 КК); з інформацією, що віднесена до комерційної або банківської, при розголошенні комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК).

Отже, безтілесна річ – це специфічна річ з нематеріальним соціально цінним змістом, який виявляється у об'єктивному світі лише за допомогою матеріального (предметного) його прояву.

Безспірним фактом сьогодення є наявність безтілесних речей, що відповідають сформульованим вище специфічним ознакам поняття «річ». Наприклад, можна назвати інформаційну продукцію, яка знаходиться під, так би мовити, пануванням людини завдяки технічному прогресу й людської здатності використовувати її для задоволення власних потреб. Усе, що в природі підкорюється людині, є корисним для неї та інших і може бути предметом право-

відносин, і є річчю, яку можна змінити за обсягом або розміром чи змістом, знищити, поновити чи об'єднати тощо. Підтвердженням такого підходу є ч. 1 ст. 139 ГК України, де вказується, що майном у цьому Кодексі визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), з яких виокремлюється така їх ознака, як вартісне визначення [18].

Пропозиція поділяти речі на тілесні й безтілесні тягне за собою визнання оновленої дефініції поняття «майно», що застосовується у кримінальному праві. Отже, майно як річ – це предмет правовідносин між суб'єктами (фізичними і юридичними особами, суспільством, державою), який може бути двох видів – тілесним і безтілесним. Майно як річ тілесна є предметом матеріального світу. Майно як річ безтілесна: а) має вартість, тобто грошове вираження; б) за походженням є результатом діяльності людини; в) задовольняє її потреби; г) має здатність до перетворення на речі тілесні в результаті людської діяльності; д) може бути предметом правовідносин з уведенням у цивільно-правовий (майновий) оборот. Майнові права на безтілесну річ (як і майнові обов'язки щодо останньої) є складником безтілесного майна, а не безтілесної речі. Такий підхід знаходить відображення й у концепції Д. В. Федотова під назвою «Бестелесное имущество в гражданском праве» [19] та в позиціях інших відомих фахівців у галузі цивільного права.

Із цього приводу корисним є досвід зарубіжних країн. Так, в англійському кримінальному праві поняття «майно» є одним із ключових положень, розроблення і тлумачення якого є пріоритетом

цивільно-правової доктрини [20, с. 15–17]. Англійське слово «property», перекладне нами як «майно», має також інше, досить поширене значення – «власність». Як вважає Дж. Волдрон, поняття «власність» покриває не всі правила використання матеріальних ресурсів, а тільки тих, що пов'язані з розподілом. Інакше кажучи, воно містить у собі майже всі загальні правила поведінки людини, оскільки майже будь-яка поведінка включає використання матеріальних ресурсів і майже всі правила поведінки якимось стосуються цих ресурсів. Згаданий термін Е. Дженкс визначає в такий спосіб: «Під власністю мається на увазі, як указує сама її назва, результат присвоєння або освоєння людиною предметів природи» [21, с. 80–88].

Дослідники економічних злочинів у кримінальному праві Англії відзначають, що поняття «власність» і «майно» в англійських Актах про крадіжку використовуються як слова-синоніми, що містять весь спектр об'єктів, на які поширюються будь-які правочини власника [21, с. 89]. За статтею 4 (1) Акта 1968 р. «майно містить у собі гроші й усі інші види майна – рухомого або нерухомого, у тому числі право вимоги та іншу невловиму власність» [21, с. 89].

В англійському праві до нерухомого майна належить земля й усе, що зведено на ній, і закріплюється право на його використання [22, р. 13]. Усе інше майно вважається рухомим.

Як пише Р. Пайпс, слово «власність» викликає у нас уявлення про фізично вловимі предмети – нерухомість, банківські рахунки, акції та облігації. Проте цей термін має ширше

значення, тому що в сучасному світі він стосується частіше неречових видів майна, як-от: кредити, патенти, авторські права [23, с. 10].

Невловима власність, з точки зору англійського права, є власністю безтілесною в розумінні філософському й римського права. Безтілесна й невловима – слова-синоніми. Нині до невловимого (безтілесного) майна англійське право відносить інтелектуальну власність, інформацію, бездокументарні папери тощо [24, р. 18]. Крім того, й російський законодавець вважає, що названі цінності не належать до майна, хоча в повсякденному житті вони використовуються як товар, що перебуває у вільному обороті. А англійське право, як бачимо, вважає майно сукупністю певних його видів – грошей, інших видів рухомого й нерухомого майна. Складниками майна виступають права вимоги й інша невловима власність.

Відмінність українського тлумачення терміна «майно» від англійського полягає насамперед у тому, що вітчизняний законодавець вміщує в нього більш вузьке розуміння порівняно з трактуванням терміна «власність». Проте в англійському праві, особливо щодо економічних злочинів, вони визнаються синонімами.

Підсумовуючи розгляд історичного та міжнародного досвіду, зазначимо, що безтілесні речі (у різному термінологічному визначенні) визнаються в багатьох розвинутих країнах і мають історичне підтвердження знаходження в лексичному обігу. Необхідність введення поняття «безтілесна річ» у сучасний понятійний апарат кримінального права (як і юридичної науки в цілому) обумов-

лена багатьма чинниками, зокрема, інформатизацією суспільного життя (яка набула вже глобальних масштабів), виходом на ринок (майновий оборот) нематеріальних об'єктів та суспільною, політичною і правовою потребою формулювання та використання відповідних понять для точного розуміння цих процесів, предмета явищ. Підтвердженням доцільності використання конструкції «безтілесна річ» є те, що відповідне поняття вже займає самостійне місце в посткласичній (постіндустріальній) теорії власності, де власність на інформацію визнається одним із різновидів власності.

Ураховуючи наведене, можемо констатувати, що:

1. Предмету злочину завжди притаманний матеріальний вираз, тобто ним є предмети (речі) матеріального світу, з певними матеріальними або/і нематеріальними властивостями, з якими кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину.

2. Предметом злочину можуть бути речі тілесні й безтілесні. Останнім притаманні такі ознаки: а) вартість, тобто грошове вираження; б) за походженням вони є результатом діяльності людини; в) здатність до перетворення на речі тілесні в результаті людської діяльності та г) бути предметом правовідносин із уведенням у майновий оборот внаслідок соціальної потреби в цьому.

3. Безтілесна річ як предмет злочину – це специфічна річ з нематеріальним соціально цінним змістом, який проявляється в об'єктивному світі лише за допомогою матеріального (предметного) його прояву.

Список використаних джерел

1. Уголовное право Украины. Общая часть : учебник / под ред.: М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация. – Харьков, 1997. – 368 с.
2. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Таций. – Харьков, 1988. – 198 с.
3. Уголовное право. Особенная часть : учебник / отв. ред.: И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. П. Новоселов. – М., 1997. – 768 с.
4. Емельянов В. П. Защита права собственности уголовным законодательством : монография / В. П. Емельянов. – Харьков, 1996. – 128 с.
5. Загородников Н. И. Понятие объекта преступления в советском уголовном праве / Н. И. Загородников // Тр. Высш. юрид. акад. – М., 1945. – Вып. 13. – С. 44–50.
6. Советское уголовное право. Особенная часть : учебник / под ред.: В. Д. Меньшагина, Н. Д. Дурманова, Г. А. Кригера. – М., 1975. – 470 с.
7. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н. И. Коржанский. – М., 1980. – 248 с.
8. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Загальна : курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К., 1996. – 336 с.
9. Музика А. А. Про загальне поняття предмета злочину [Електронний ресурс] / А. А. Музика, Є. В. Лашук // Вісн. Асоц. крим. права. – 2014. – № 1 (2). – С. 103–118. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/?page_id=240. – Заголовок з екрана.
10. Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні : монографія / П. П. Андрушко. – К., 2004. – 160 с.
11. Бикмурзин М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ / М. П. Бикмурзин. – М., 2006. – 184 с.
12. Шульга А. В. Охрана имущества и имущественных прав в системах норм о преступлениях против собственности и интеллектуальной собственности / А. В. Шульга. – М., 2012. – 352 с.
13. Чиларж К. Ф. Учебник институций римского права : пер. с нем. / К. Ф. Чиларж ; под ред. В. А. Юшкевича. – [Изд. 2-е, перераб.] – М., 1906. – 498 с.
14. Основи римського приватного права : підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. – Х., 2008. – 224 с.
15. Жордания И. Ш. Структура и правовое значение способа совершения преступления / И. Ш. Жордания. – Тбилиси : Собчета Сакартвело, 1977. – 234 с.
16. Дигесты Юстиниана : в 4 т. / отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М., 2002. – Т. 1 : Кн. 1–4 ; [пер. с лат. Л. Л. Кофанов и др.]. – 583 с.
17. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eslovník.com/search/search/?search>. – Заголовок з екрана.
18. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : від 16.01.2003 №436-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page>.
19. Федотов Д. В. Бестелесное имущество в гражданском праве : монография / Д. В. Федотов. – М., 2014. – 154 с.
20. Демидова Л. М. Забезпечення захисту майнових прав: перспективи зближення законодавства України та ЄС / Л. М. Демидова // Сучасна юридична думка : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 9 груд. 2008 р. – Тернопіль, 2008. – Ч. 2. – С. 15–17.
21. Чупрова Е. В. Ответственность за экономические преступления по уголовному праву Англии / Е. В. Чупрова. – М., 2007. – 208 с.
22. Real Estate Principles. – 4th ed. – New Jersey : Prentice-Hall, etc. A. Reston Book, 1986.
23. Пайпс Р. Собственность и свобода : пер. с англ. / Ричард Пайпс. – М., 2008. – 416 с.
24. Chance M. An Introduction to Derivatives / M. Chance. – 3nd. ed. – London, 1995. – 625 p.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2015.

Демидова Л. Бестелесная вещь как предмет преступления

В статье рассматриваются современные подходы к пониманию предмета преступления, обосновывается позиция признания таковой бестелесной вещи. Рассмотрены эволюция научной мысли о бестелесных вещах и опыт зарубежных стран. Выделены признаки такого вида вещи, как предмет преступления.

Ключевые слова: предмет преступления, вещь, телесная вещь, бестелесная вещь, информация.

Demidova L. Incorporeal Thing as a Subject of Crime

The historical and contemporary approaches to the understanding of the subject of crime and incorporeal things are considered in the article. The attention is focused on that the issue of the subject of crime, its content and features are one of the main in science of criminal law, which for decades is considered attention. However, the discussion about understanding of this concept is continued. Primarily, this is due to a wide range of copyright subject of crime definitions and different attitude of researchers to expand the conceptual apparatus of criminal law with such incorporeal thing to it as a subject of crime. The purpose of the article is to examine these issues with the formulation of author's position.

The author notes that in criminal legal doctrine largely dominated approach that formulated and reasonable by Professor V. Ya. Tatsiy: the subjects of crime are objects (things) of material world with certain properties that criminal law associates the availability in the actions of person elements of certain corpus delicti. However, problem is not completely solved by this interpretation. Its solution is not in understanding of the concept of «subject of crime», it is in a new approach to ascertain the meaning of «thing» with taking into account objectively existing grounds for acceding to bodily and incorporeal things that have certain characteristics.

The evolution of scientific thought about the last and the experience of foreign countries are considered. Substantiated that the construction of «incorporeal thing» has the right to use, because the adjective «incorporeal» reflects the decisive property of the noun «thing» and that is immateriality of the latter. This is confirmed in the explanatory dictionaries, where indicated that the word «incorporeal» means «not having a body, flesh; intangible», so incorporeity is characterized by immateriality as its typical property. However, it is perceived, that have outward manifestation of such immaterial phenomenon only with the help of entry into certain material form – the material shell.

Features of incorporeal thing as a subject of crime are defined: (a) the cost, monetary expression, (b) in origin the year the result of human activity, (c) the ability to transform to physical things as a result of human activity, (d) the ability to be the subject of legal relations with introduction in property as a result social needs.

It is emphasized that the object of the crime is always inherent physical expression, it is the objects (things) of material world with certain material and / or immaterial properties, with which criminal law associates the availability in the actions of person elements of certain corpus delicti.

The definition of incorporeal things as the subject of the crime is formulated. It is a specific thing with socially valuable material component, which is manifested in the objective world only with the help the material (subject) of its manifestation.

Keywords: the subject of the offence, thing, physical thing, a disembodied thing, information.